

Trudności pedagogów specjalnych w pracy z dzieckiem niepełnosprawnym intelektualnie

Słowa kluczowe: pedagog specjalny, stres zawodowy, trudności zawodowe, kompetencje zawodowe, integracja, edukacja włączająca

Key words: special education teacher, occupational stress, professional difficulties, professional competence, integration, inclusive education

Niepełnosprawność intelektualna jest terminem dość nowym, a według Janusza Kostrzewskiego to *istotnie niższy od przeciętnego, co najmniej o dwa odchylenia standardowe, poziom funkcjonowania intelektualnego o charakterze globalnym wraz z zaburzeniami w zakresie dojrzewiania, uczenia się i przystosowania społecznego, spowodowane przez czynniki genetyczne i egzogeniczne na podłożu względnie trwałych zmian w ośrodkowym układzie nerwowym*¹.

Osoby niepełnosprawne intelektualnie stanowią znaczną część wśród osób niepełnosprawnych. Zgodnie z prawem oświatowym osoby te mają dostęp do edukacji i nauki. I tak, uczniowie z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, umiarkowanym czy znacznym mogą korzystać z edukacji w szkołach ogólnodostępnych, szkołach specjalnych czy ośrodkach. Natomiast uczniowie z niepełnosprawnością w stopniu znacznym, głębokim bądź umiarkowanym, u których występuje sprzężenie, mają dostęp do zajęć edukacyjno-rewalidacyjnych w ośrodkach, szkołach. Kształcenie organizowane jest na każdym etapie edukacyjnym do ukończenia maksymalnie 24 roku życia.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej określa, że przedszkola specjalne organizuje się dla dzieci z niepełnosprawnością intelektualną, poza tą w stopniu lekkim, a szkoły specjalne przysposabiające do pracy mogą przyjmować

¹J. Kostrzewski, I. Wald, *Podstawowe wiadomości o upośledzeniu umysłowym*, [w:] K. Kirejczyk (red.), *Upośledzenie umysłowe – pedagogika*, PWN, Warszawa 1981, s. 36.

uczniów z niepełnosprawnością w stopniu umiarkowanym, znacznym lub sprzężeniami².

Od 2012 roku Polska ratyfikowała Konwencję Praw Osób Niepełnosprawnych ONZ, która zapewnia tej grupie społecznej pełne prawo do uczestniczenia w życiu społecznym, zawodowym czy kulturalnym. Bardzo ważny jest artykuł 24, który zapewnia dostęp do edukacji *bez jakiejkolwiek formy dyskryminacji i na zasadach równości*³. Oznacza to, że każde dziecko i młodzież winny mieć dostęp do nauki w szkołach i integracji ze społeczeństwem.

Obecnie tworzone są klasy bądź oddziały integracyjne w szkołach masowych lub przedszkolach, a placówka może zatrudnić nauczyciela wspomagającego bądź asystenta, który będzie wspierał rozwój uczniów z niepełnosprawnościami. Osoba na tym stanowisku powinna posiadać odpowiednie wykształcenie i kompetencje w zakresie pedagogiki specjalnej. Rozporządzenie nie mówi jednoznacznie, kto może stanąć na takim stanowisku, czy ma być to pedagog specjalny, oligofrenopedagog, psycholog, czy inny specjalista. To do kompetencji dyrektora placówki należy wybór odpowiedniej kadry i zespołu do pracy z uczniem niepełnosprawnym intelektualnie. W nauczaniu zintegrowanym nie uczestniczą jedynie wykwalifikowani w tym kierunku nauczyciele wspomagający, ale również pozostała kadra, która nie zawsze posiada kompetencje z zakresu pedagogiki specjalnej. Dlatego też ważne jest, aby wsparciem merytorycznym otoczyć całe grono pedagogiczne i dać możliwość edukowania się w zakresie oligofrenopedagogiki, choćby przez wewnętrzne szkolenia na radach pedagogicznych. Jak mówi Zdzisława Janiszewska-Nieścioruk, bez odpowiedniego wsparcia wszystkich jednostek edukacja integracyjna jest jedynie pozorna, a nawet przyjmuje szkodliwą formę⁴.

Specyfika pracy pedagoga specjalnego a czynniki stresogenne

Pedagodzy pracujący z osobami niepełnosprawnymi intelektualnie są grupą zawodową szczególnie narażoną na stres i wypalenie zawodowe. Wynika to z obciążeń, jakie na nich spoczywają i wymagań, jakie są im stawiane. Potwierdzają badania Chrisa Hattona przeprowadzone 1999 roku na terenie Wielkiej Brytanii, z których wynika, że kadra pracująca z osobami niepełnosprawnymi intelektualnie

² Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 9 sierpnia 2017 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym (Dz.U. z 2017 r., poz.1578).

³ Konwencja Praw Osób Niepełnosprawnych (Dz.U. z 2012 r., poz. 1169 , art. 24).

⁴ Z. Janiszewska-Nieścioruk, *Problemy specjalnej edukacji dzieci i młodzieży z niepełnosprawnością intelektualną*, [w:] Z. Janiszewska-Nieścioruk, A. Maciarz (red.), *Współczesne problemy pedagogiki osób z niepełnosprawnością intelektualną*, Impuls, Kraków 2006.

w 1/3 uzyskała wysokie wyniki w zakresie odczuwania stresu zawodowego i zdrowia psychicznego. Wyniki te są niemal dwukrotnie wyższe w stosunku do osób dorosłych w Wielkiej Brytanii, jak i wyższe niż u personelu medycznego. Podobne dane ujawniają badania Jin–Dinga i wsp. – wykazują znacznie gorszy stan zdrowia osób pracujących z niepełnosprawnymi intelektualnie w stosunku do ogólnej grupy osób⁵.

Pedagodzy specjaliści najczęściej wykonują swoją pracę w szkole specjalnej bądź takiej, gdzie są oddziały integracyjne. Różni ich to od zwykłych pedagogów, gdyż inna jest specyfika pracy. W szkolnictwie ogólnym nauczyciele mają najczęściej do czynienia z uczniami rozwijającymi się harmonijnie i będącymi w normie intelektualnej. Natomiast oligofrenopedagodzy pracują z dziećmi i młodzieżą z deficytami intelektualnymi w różnym stopniu i o bardzo nieharmonijnym rozwoju. Uczniowie ci często przejawiają deficyty w funkcjonowaniu społecznym, emocjonalnym, wymagają wsparcia i są zależne od innych, a ich komunikacja i sposób porozumiewania się bywa zaburzony. Codzienny kontakt z takimi osobami wymaga od kadry pedagogicznej empatii, zrozumienia i zaangażowania. Występujące u wychowanków różne zachowania niepożądane są dużym czynnikiem stresogennym. Do zachowań trudnych zaliczyć można agresję, autoagresję, krzyk, niszczenie przedmiotów, które są nierzadko kierowane przeciwko nauczycielom. Czynniki te mogą wpływać obciążająco na stan emocjonalny personelu i prowadzić do zjawiska, jakim jest wypalenie zawodowe⁶.

Stres zawodowy negatywnie wpływa na pełnione role zawodowe, w tym przypadku edukację i jej oddziaływanie. Oddziałuje ujemnie na kontakty interpersonalne między pracownikami, jak i na samych uczniów. Wykazuje negatywny wpływ na stan zdrowia psychicznego, jak i fizycznego oligofrenopedagogów⁷. Paul White, Nicole Edwards i Clare E. Townsend-White uważają, że stres zawodowy może być związany z zagrożeniem pojawienia się nadużyć w pracy z podopiecznymi. Nie ma jednak teoretycznego modelu, który by wyjaśnił specyfikę stresu i wypalenia zawodowego pedagogów specjalnych pracujących z osobami niepełnosprawnymi intelektualnie. Nie są znane dane, w jakim stopniu trudne za-

⁵ L. Jin-Ding, L. Tzong-Nan, L. Ching-Hul, Y. Chi,a-Feng, H. Shang-Wei, W. Jia-Ling i wsp., *Physical and mental health status of staff working for people with intellectual disabilities in Taiwan: Measurement with the 36-Item Short-Form (SF-36) health survey* "Res. Dev. Disabil." 2009, no 30(3), p. 538–546, <http://dx.doi.org/10.1016/j.ridd.2008.08.002>.

⁶ S. Dyer, L. Quine, *Predictors of job satisfaction and burnout among the direct care Staff of a community learning disability service*, "J. Appl. Res. Intellect. Disabil." 1998, no11(4), p. 320–332.

⁷ L. Wisniewski, R.M. Gargiulo, *Occupational stress and burnout among special educators: A review of the literature*, "J. Spec. Educ." 1997, no 31(3), p. 325–346, <http://dx.doi.org/10.1177/002246699703100303>.

chowania wychowanków przyczyniają się do wypalenia zawodowego, a w jakim stopniu dzieje się tak za przyczyną czynników środowiskowych. W wielu badaniach, głównie amerykańskich można zauważyć, że stosunkowo wysoki procent pedagogów specjalnych odchodzi z zawodu z powodu właśnie wypalenia zawodowego. Przyczyn możemy doszukiwać się, bardziej niż w populacji ogólnej, w konflikcie i niejasności pełnionych ról⁸. Przyczyną porzucania zawodu są również niezrealizowane oczekiwania co do wykonywanej pracy⁹.

Integracja i edukacja włączająca jako czynnik stresogenny dla nauczycieli

Integracja w aspekcie osób niepełnosprawnych rozumiana jest jako wzajemne relacje występujące między osobami pełno- i niepełnosprawnymi na równych prawach. W edukacji oznacza to, że obie grupy mają jednakowy dostęp do nauki z dostosowaniem go do indywidualnych potrzeb i możliwości ucznia. Coraz częściej widoczna jest w szkolnictwie edukacja włączająca bądź integracyjna, gdzie nauczaniem zajmują się zarówno pedagodzy specjaliści, jak i nauczyciele bez kierunkowego wykształcenia oraz inni specjaliści tworzący zespół i wspólnie ustalający Indywidualny Program Edukacyjno-Terapeutyczny dla ucznia. W takim zespole ważna jest aktywna współpraca wszystkich osób. Z obserwacji wielu placówek niestety wynika, że nauczyciel wspomagający jest jedyną osobą, która edukuje niepełnosprawnego intelektualnie ucznia. Często wynika to z lęku innych nauczycieli i braku odpowiedniego wykształcenia do pracy z takimi osobami. Wynika to również z tego, że każdy nauczyciel ma swoje predyspozycje osobowościowe i zawodowe. W związku z tym, to na pedagoga specjalnym spoczywa tworzenie programu terapeutycznego i dostosowanie całego materiału do możliwości swoich niepełnosprawnych uczniów. To od oligofrenopedagoga inni nauczyciele prowadzący zajęcia oczekują całkowitego zaopiekowania się uczniem niepełnosprawnym, zapominając, że tworzą oni zespół i powinni czynnie ze sobą współdziałać i wzajemnie się wspierać. W momencie pojawienia się np. zachowania niepożądanego nauczyciele postrzegają to jako dystraktor zakłócający ich harmonogram pracy, a całą sytuację oceniają jako trudną¹⁰. Tadeusz Tomaszewski

⁸S. Crane, E. Iwanicki, *Perceived role conflict, role ambiguity, and burnout among special education teachers*, "Remed. Spec. Educ." 1986, no 7(2), p. 24, <http://dx.doi.org/10.1177/074193258600700206>.

⁹M. Zabel, P. Dettmer, R. Zabel, *Factors of emotional exhaustion, depersonalization, and sense of accomplishment among teachers of the gifted*, "Gifted Child Q." 1984, no. 28(2), p. 65, <http://dx.doi.org/10.1177/001698628402800204>.

¹⁰Z. Gajdzica, *Sytuacje trudne w opinii nauczycieli klas integracyjnych*, Impuls, Kraków 2011, s. 21–22.

wymienia pięć takich sytuacji stresogennych, są to: deprivacja, przeciążenie, utrudnienia, konflikt i zagrożenia¹¹, związanych z różnym poziomem możliwości jednostki oraz jej potrzeb. Zenon Gajdzica dostrzega źródło tych stresorów w wieloaspektowości integracji, która wynika z *bogactwa zmiennych charakteryzujących przestrzeń integracyjną oraz działania podejmowane w tym obszarze; interdyscyplinarności teoretycznych podstaw; braku ugruntowanych koncepcji porządkujących, interpretujących, wyjaśniających związki między zmiennymi na omawianym polu kształcenia integracyjnego; występowania w jej obrębie wielu sprzeczności*¹². Pedagog specjalny doświadcza w swej pracy okoliczności, kiedy jego kompetencje i możliwości są niewystarczające w porównaniu z wymaganiami, jakie stawia przed nim rzeczywistość. Taka sytuacja jest znacznym czynnikiem stresującym, co wpływa na jakość jego pracy. Nauczyciele często oczekują od pedagoga wspomagającego sprecyzowania i nazwania potrzeb danego dziecka, co nie zawsze jest możliwe np. ze względu na mało rzetelną diagnostykę, dostęp do informacji o danym zaburzeniu czy współpracy z innymi specjalistami. Ważne jest, aby taka osoba miała wsparcie otoczenia, by sytuacje postrzegane jako trudne były możliwe do przepracowania w szerszym zespole. W przeciwnym razie może dość szybko doprowadzić do zwątpienia i wypalenia zawodowego, a co za tym idzie nieefektywnego wykonywania swojej pracy.

W placówce integracyjnej ważnym czynnikiem jest samo nastawienie kadry do pracy z uczniami z niepełnosprawnością intelektualną. Jak już wspomniano, wymaga to dużej empatii i zrozumienia, jak i nastawienia na integrowanie, a nie izolowanie. Nauczyciele winni przejawiać dużo cierpliwości i wyrozumiałości wtedy, gdy uczeń wolniej przyswaja materiał, gdy pojawiają się zachowania trudne i pomagać nauczycielowi wspomagającemu. Wygórowane oczekiwania samych rodziców czy dyrekcji są również stresorem, który negatywnie wpływa na pracę pedagoga. W takiej szkole należy zwrócić uwagę na dobór grupy rówieśniczej. Zbyt duża liczba dzieci z deficytami bądź trudnościami może frustrująco wpływać na pracę oligofrenopedagoga, od którego wymaga się zindywidualizowanego i wielotorowego podejścia do każdego podopiecznego z niepełnosprawnością.

Frustrację u pedagogów specjalnych wywołuje również brak szybkich efektów ich oddziaływań. Praca ta wymaga od nich bardzo dużej cierpliwości i dostrzegania u swojego ucznia najmniejszych postępów. Niedocenianie postępów może spowodować, że uczeń stanie się bierny i wycofany, niechętny do podejmowania nowych wyzwań zawodowych, a jego samoocena mocno spadnie.

¹¹ T. Tomaszewski, *Człowiek i otoczenie*, [w:] T. Tomaszewski (red.), *Psychologia*, PWN, Warszawa 1975, s. 32–36.

¹² Z. Gajdzica, op. cit., s. 22.

Trudności we współpracy ze specjalistami i rodzicami ucznia z niepełnosprawnością intelektualną

Trudności pojawiające się w pracy z uczniem niepełnosprawnym intelektualnie wynikają również z niewłaściwej współpracy z rodzicami dziecka. Oczekiwania rodzica co do pomocy i rehabilitacji ich dziecka bywają nieadekwatne do miejsca czy placówki, w jakiej przebywają ich dzieci. Rodzice często mają surrealistyczne wyobrażenia i oczekiwania w odniesieniu do pracy pedagoga specjalnego, co może być stresujące dla samego nauczyciela. Największe oczekiwania rodzice mają w zakresie specjalistycznej pomocy, co w placówce masowej lub integracyjnej nie zawsze może być realizowane, ze względu na to, że nie są to placówki specjalistyczne. Z kolei w szkołach specjalnych czy ośrodkach rodzice oczekują codziennej rehabilitacji i terapii dla swojego dziecka w jak największym wymiarze godzin, co także nie zawsze może być zrealizowane, choćby ze względu na środki finansowe. Powoduje to dużą frustrację u pedagoga specjalnego, który czuje nacisk i presję ze strony rodzica. W placówkach z edukacją specjalną grupy są mniej liczne, jednak każde dziecko jest inne, co również utrudnia pracę ze względu na różnorodny poziom samodzielności, funkcjonowania społecznego i edukacyjnego ucznia. Sytuacja taka wymaga od oligofrenopedagoga przygotowywania się do zajęć w grupie z uwzględnieniem wszystkich jej potrzeb, a przede wszystkim możliwości uczniów, co też jest czynnikiem stresogennym, a oczekiwania po stronie rodzica zindywidualizowane.

Rodzice często oczekują od nauczyciela wsparcia emocjonalnego, które wykracza poza zakres jego pracy. Dążą do spotkań, rozmów, nierzadko w czasie prywatnym nauczyciela w celu omówienia trudności związanych z ich dzieckiem, porad czy wsparcia dla nich samych. Takie sytuacje, jak pokazują badania Lisy Glashan, Gilberta MacKey i Ann Grieve badani nauczyciele odczuwali brak kompetencji w zakresie udzielania takiego wsparcia i sprawiały, że określali je jako trudne¹³. Do trudnych zadań w pracy pedagoga specjalnego zalicza się również współpracę z rodzicami poprzez realizację założonych celów. Niestety bywa, iż rodzicom trudno jest realizować założone plany, co utrudnia proces edukacyjno-terapeutyczny prowadzony przez nauczycieli.

Również sami specjaliści czy inni nauczyciele mogą być czynnikiem wpływającym stresogennie na pracę pedagoga specjalnego. Jak wynika z badań oligofrenopedagogów nie mają zrozumienia w przypadku, kiedy zwoływane są spotkania zespołów w celu omawiania spraw dotyczących ucznia. Badani przez

¹³ L. Glashan, G. MacKey, A. Grieve, *Teachers experience of support in the mainstream education of pupils with autism*, "Improving Schools" 2004, no 1, p. 7.

Glashan, MacKey'a i Grieve nauczyciele informowali, że na niskim poziomie funkcjonuje integrowanie działań specjalistów z realizowanym programem nauczania. Brak komunikacji między specjalistami prowadzi do nieprawidłowego udzielania pomocy uczniowi wobec jego realnych potrzeb, co utrudnia efektywną pracę, co także bywa frustrujące.

Podsumowanie

Specyfika pracy z dziećmi i młodzieżą niepełnosprawną niesie za sobą wiele sytuacji trudnych. To pedagog specjalny jest głównym odbiorcą oczekiwań społecznych, zarówno ze strony rodziców, jak i kolegów z kadry pedagogicznej. Od niego wymaga się radzenia z zachowaniami trudnymi u ucznia. Jak pokazały badania, jest to grupa zawodowa silnie narażona na stres i wypalenie zawodowe, dlatego ważne jest opracowanie w miejscu pracy metod przeciwdziałania takim sytuacjom, opartym na potencjale danej placówki, np. w stosunkach międzyludzkich i nieformalnych grupach wsparcia koleżeńskiego.

Bibliografia

- Crane S., Iwanicki E., *Perceived role conflict, role ambiguity, and burnout among special education teachers*, "Remed. Spec. Educ." 1986, no 7(2), <http://dx.doi.org/10.1177/074193258600700206>.
- Dyer S., Quine L., *Predictors of job satisfaction and burnout among the direct care Staff of a community learning disability service*, "J. Appl. Res. Intellect. Disabil." 1998, no 11(4).
- Gajdzica Z., *Sytuacje trudne w opinii nauczycieli klas integracyjnych*, Impuls, Kraków 2011.
- Glashan L., MacKey G. Grieve A., *Teachers experience of support in the mainstream education of pupils with autism*, "Improving Schools" 2004, no 1.
- Jin-Ding L., Tzong-Nan L., Ching-Hul L., Chia-Feng Y., Shang-Wei H., Jia-Ling W. i wsp., *Physical and mental health status of staff working for people with intellectual disabilities in Taiwan: Measurement with the 36-Item Short-Form (SF-36) health survey*, "Res. Dev. Disabil." 2009, no 30(3), <http://dx.doi.org/10.1016/j.ridd.2008.08.002>.
- Kostrzewski J., Wald I., *Podstawowe wiadomości o upośledzeniu umysłowym*, [w:] K. Kirejczyk (red.), *Upośledzenie umysłowe- pedagogika*, PWN, Warszawa 1981.
- Olszak A., *Psychopedagogiczne kompetencje nauczycieli szkół specjalnych*, Wyd. UMCS, Lublin 2001.
- Pyżalski J., *Wypalenie zawodowe a zdrowie i zachowania zdrowotne pedagogów placówek resocjalizacyjnych*, „Med.Pr.” 2002, no 53(6).
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 9 sierpnia 2017 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnos-

- prawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym (Dz.U. z 2017 r., poz.1578).
- Sekułowicz M., *Nauczyciele szkolnictwa specjalnego wobec zagrożenia wypaleniem zawodowym. Analiza przypadków*, Wyd. DSWE TWP, Wrocław 2005.
- Tomaszewski T., *Człowiek i otoczenie*, [w:] T. Tomaszewski (red.) *Psychologia*, PWN, Warszawa 1975.
- Twist S., Montgomery A. (2010). Promoting healthy lifestyles – challenging behavior, [w:] Gordon G., Ramcharan P., Flynn M., Richardson M. (red.), *Learning disability: A life cycle approach. Open University Press, Maidenhead Berkshire*, Open University Press 2010.
- Wisniewski L., Gargiulo R.M., *Occupational stress and burnout among special educators: A review of the literature*, "J. Spec. Educ." 2997, no 31(3), <http://dx.doi.org/10.1177/002246699703100303>.
- Zabel M., Dettmer P., Zabel R., *Factors of emotional exhaustion, depersonalization, and sense of accomplishment among teachers of the gifted. Gifted Child Q*, 1984, no 28(2), <http://dx.doi.org/10.1177/001698628402800204>.

Streszczenie

W artykule przedstawione zostały trudności, z jakimi zmagają się pedagodzy specjalni w swojej pracy. Wskazano czynniki mające wpływ na występowanie stresu i wypalenia zawodowego u tej grupy zawodowej. Uwzględniono aspekt edukacji integracyjnej i włączającej oraz związanych z nią trudności wynikających ze specyfiki pracy. Podjęty został również temat współpracy z innymi specjalistami tworzącymi zespół wokół ucznia niepełnosprawnego intelektualnie, jak i współpracy z rodzicami.

Difficulties of special education teachers in working with intellectually disabled children

Summary

The article shows the difficulties that special education teachers struggle within their work with. The factors have been shown that have an impact on occurrence of stress and professional burnout that happen to this occupational group. The aspects of integrational and inclusive education and difficulties related to them, resulting from specifics of this type of work have been included. The subject of working together with other experts creating a team around an intellectually disabled pupil, and working with his parents has also been discussed.